

Akademia Sztuk Pięknych
im. Jana Matejki w Krakowie
1818

Wydział Konserwacji
i Restauracji Dzieł Sztuki

Monika Wrona

„TECHNOLOGIA I TECHNIKA LAKIEROWANYCH WAZ BERLIŃSKICH ZE ZBIORÓW POLSKICH”

„MATERIALS AND TECHNIQUE OF BERLIN LACQUERED VASES (BERLINER LACKVASEN) FROM POLISH COLLECTION”

Praca doktorska wykonana w ramach Środowiskowych studiów Doktoranckich na Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie,

*Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie,
Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki
Pracownia Technologii i Technik Malarskich Organicznych
Promotor: dr hab. Zofia Kaszowska*

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Praca jest poświęcona ceramicznym wazom zdobionym laką europejską należącym do stosunkowo niewielkiej i bardzo zróżnicowanej grupy naczyń zwanych lakierowanymi wazami berlińskimi (*Berliner Lackvasen*)¹.

Lakierowane wazy berlińskie czy inaczej wazy berlińskie zdobione imitacją laki, (z niem. *Berliner Lackvasen*) to niewielka grupa mało znanych i do niedawna słabo jeszcze rozpoznanych, unikatowych obiektów o nietypowej technologii i technice wykonania. Zalicza się do niej ceramiczne² naczynia o zróżnicowanej wielkości i formach, szkliwione jedynie we wnętrzu i od spodu białym szkliwem, sygnowane znakiem chińskiej monety lub liścia bylicy, a z zewnątrz w całości zdobione na zimno w technice laki europejskiej. Grupę lakierowanych waz berlińskich tworzą naczynia o wielu bardzo różnych formach (co najmniej dwanaście typów)³ i rozmiarach od niecałych 30 cm do 135 cm. Nawet naczynia należące do jednego typu formy różnią się niejednokrotnie proporcjami (szczególnie

---

¹ Tak określił je Samuel Wittwer w jednym z najnowszych opracowań dotyczących tej grupy ceramiki: S. Wittwer, *Die »Berliner Lackvasen« Eine These*, [w:] M. Kopplin, *Schwartz Porcelain*, Monachium 2003, s. 237-249.

² Wazy w literaturze są określane, jako fajanse. W ramach niniejszej pracy nie prowadzono zaawansowanych badań w kierunku ustalenia szczegółowego składu masy ceramicznej i temperatury wypału, a tym samym rodzaju ceramiki.

³ Są to wazy: 1) balasowe z pokrywą, 2) fletowe typu *Ku*, 3) dwa rodzaje form monumentalnych, 4) wazy fletowe bez wyrzuszenia na korpusie, 5) „kolbowe” podobne do balasowych, 6) tykwowe, 7) wazy o trzech kulistych wyrzuszeniach na korpusie, 8) heksagonalne, 9) oktagonalne „balasowe” i 10) oktagonalne „fletowe”, 11) czworoboczne, oraz 12) jedna teryna. Ponadto autorce znane są również funkcjonujące w handlu sztuką wazy fletowe i balasowe z przynależącymi do nich kolumnowymi postumentami. Ponadto wśród waz balasowych można wyróżnić, co najmniej dwa typy o znacząco różnych proporcjach naczyń.

wazy balasowe i fletowe) czy detalami (np. odmienną formą uchwytu pokrywy). Choć lakierowane wazy berlińskie stanowią bardzo urozmaiconą i różnorodną grupę można wykazać szereg cech wspólnych jak podobieństwa stylistyczne, powtarzające się typy kompozycyjne i charakterystyczne motywy zdobnicze, sygnatury w postaci pseudochińskiego znaku monety lub liścia, jasne białougrowe czerepy, wnętrza i spody pokryte białym szkliwem oraz wykonanie zewnętrznej dekoracji imitującej lakię na zimno na powierzchni nieszkliwionego czerepu.

Na przestrzeni niemal stu lat badania nad tą grupą ceramiki prowadziło wielu wybitnych niemieckich historyków sztuki i znawców rzemiosła artystycznego. Należy tu wymienić Ottona von Falke, który w roku 1923 jako pierwszy podjął ten temat⁴, a w późniejszym czasie Konrada Hüslera, Waltera Stengela i Waltera Holzhausena. Mimo badań i usilnych poszukiwań materiałów źródłowych mogących rozwiązać kwestie datowania i proveniencji lakierowanych waz berlińskich nie udało się określić, gdzie, kiedy i przez kogo zostały wykonane te dzieła. Powstały jedynie dwa obozy opowiadające się za wcześniejszą propozycją datowania Maxa Sauerlandta na czas ok. 1720-20 i późniejszą na ok. 1790 zaproponowaną przez Ottona von Falke. Kolejne opracowania stawały się coraz bardziej zależne od siebie nie wychodząc poza ten stan rzeczy. Impas przełamał dopiero w 2003 roku Samuel Wittwer, który na podstawie szczegółowych analiz formalno-stylistycznych oraz ksiąg inwentarzowych zamków pruskich formułuje tezę, że powstały one około roku 1840 i mogły być pomyślane jako falsyfikaty bądź imitacje wcześniejszych dzieł. Nie wyklucza jednak, że może tu chodzić o oryginalne barokowe dzieła przytacza jednak szereg przeciwnych temu argumentów. Między innymi fakt, że wazy tylko pozornie odpowiadają barokowym formom niemieckich fajansów, a wzmianki na temat lakierowanych waz berlińskich w spisach inwentarzowych pojawiają się w dużej liczbie dopiero po 1840 roku. We wcześniejszym czasie nie są w ogóle wymieniane.

Istnieje przypuszczenie, że do grupy lub kręgu lakierowanych waz berlińskich przynależą inne obiekty, w większości nie fajansowe, nie posiadające sygnatur charakterystycznych dla grupy lakierowanych waz berlińskich i pierwotnie zdobionych kobaltową dekoracją malarską, którą w późniejszym czasie pokryto dekoracją z laki europejskiej. Wykazuje ona ogromne podobieństwa do dekoracji lakierowanych waz berlińskich. Wittwer wymienia dwie wazy fajansowe z pokrywami z wytwórni Höchst z niebieską dekoracją malarską i chińskie porcelany z czasów *K'ang-hsi* znajdujące się w zamku w Aschbach i Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie⁵. Ale już Falke wspomina grupę wschodnich (chińskich i japońskich) porcelan z Porcelanowego Gabinetu Zamku Charlottenburg, które „w całości lub częściowo, nie zważając na ich pierwotną niebieską dekorację malarską, zostały pokryte lakierem i ozdobione motywami i ornamentami podobnymi do dekoracji waz fajansowych⁶.

---

⁴ O. von Falke, *Altberliner Fayencen*, Berlin 1923, s. 38-39.

⁵ S. Wittwer, *op. cit.*, s. 240.

⁶ Chodzi tu o lakierowane wazy berlińskie.

Porcelana ta trafiła na zamek Charlottenburg, jako prezent angielskiego kupiectwa dla Księżnej Sofie Charlotty przed rokiem 1700 i jest mało prawdopodobne, że już wtedy, kiedy porcelana była tak wysoko ceniona, została tak barbarzyńsko przemalowana⁷. Uważa więc, że dekoracja ta powstała dużo później w Berlinie i wiąże dekoracje wykonane na oryginalnych wschodnich porcelanach ze zdobieniami waz fajansowych.

Dotychczas licznym analizom formalno-stylistycznym i wysiłonym poszukiwaniom dokumentów i materiałów źródłowych zmierzającym do wskazania wytwórni i określenia czasu powstania tych dzieł nie towarzyszyły badania technologii i techniki wykonania waz. Potrzebę uzupełnienia tej luki w stanie wiedzy sygnalizował w 2003 roku Samuel Wittwer. Nieco później, potrzeba uzyskania informacji na temat technologii i techniki wykonania okazała się mieć znacznie nie tylko teoretyczne poszerzające stan wiedzy, ale również praktyczne – było niezbędne do ich konserwacji. Ze względu na nieznaną technologię prof. Maria Niedzielska wraz z konserwatorami Muzeum UJ podjęli decyzję o wstrzymaniu konserwacji waz ze zbiorów Muzeum UJ do czasu rozpoznania technologii i techniki wykonania. Problem stał się palący ze względu na postępujące niszczenie tych obiektów. W efekcie w 2009 roku grupa waz z MUJ stała się przedmiotem pracy dyplomowej autorki⁸, w trakcie jej realizacji i poszukiwań analogii okazało się, że polska kolekcja tego typu naczyń jest bogata i różnorodna i stanowi bardzo dobry materiał do przekrojowych badań, które podjęto w ramach pracy doktorskiej kontynuując niejako i znacznie poszerzając badania podjęte podczas realizacji pracy dyplomowej. Głównym celem podjętych badań było rozpoznanie w możliwie jak najwyższym stopniu technologii i techniki ich wykonania lakierowanych waz berlińskich znajdujących się w zbiorach polskich, a przez to poszerzenie stanu wiedzy na temat tych dzieł i laki europejskiej w ogóle. Pozyskane informacje mają jednocześnie również znaczenie czysto praktyczne stanowiąc podstawę bezpiecznej konserwacji tych obiektów.

Autorka jako pierwsza podejmuje tematykę lakierowanych waz berlińskich ze zbiorów polskich. Do tej pory wazy te, za wyjątkiem pięciu egzemplarzy z Muzeum UJ⁹, nie były opisywane, nie są też szerzej znane. Wittwer w swoim opracowaniu nie wymienia ani jednego egzemplarza z polskich zbiorów, za wyjątkiem pięciu chińskich porcelan z Wilanowa, które najprawdopodobniej są pokrewne grupie lakierowanych waz berlińskich.

W ramach pracy doktorskiej badano dziewiętnaście spośród dwudziestu jeden znanych autorce egzemplarzy lakierowanych waz berlińskich (*Berliner Lackvasen*) znajdujących się w polskich zbiorach. Badaniami objęto głównie dekoracje, w znacznie mniejszym stopniu same naczynia –

---

⁷ O. von Falke, *op. cit.*, s. 39.

⁸ M. Piotrowska, *Badania technologii i techniki lakierowanych waz berlińskich ze zbiorów Muzeum UJ oraz opracowanie metody ich konserwacji*, praca magisterska pod kierunkiem dr hab. Z. Kaszowskiej, Kraków 2010, archiwum WKiRDS ASP im. J. Matejki w Krakowie nr 714. Praca niepublikowana.

⁹ B. Frontczak, *Fajanse od XV wieku do 1914 roku w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, katalog, tom IV, Kraków 2009, s.156-162 i 399-401.

czerepy i szkliwa. Dla rozpoznania techniki i technologii wykorzystano różne metody badawcze, które można podzielić na trzy grupy: 1) badania źródłowe, 2) badania analityczne oraz 3) eksperymenty technologiczne.

Badania źródłowe polegały na zebraniu i analizie historycznych tekstów opisujących technikę laki europejskiej w celu poznania tajników warsztatu. Przystudowano powstałe w okresie od 1620 do 1913 roku traktaty oraz prace, w których omówiono technikę laki europejskiej. Było to bardzo ważne ze względu na zapomnienie techniki oraz ogromną różnorodność metod i materiałów stosowanych w imitacji laki. Opisy źródłowe stanowiły cenne wprowadzenie do dalszych studiów już nad konkretnymi przykładami obiektów zdobionych laką europejską. Ułatwiały interpretację wyników badań analitycznych, między innymi rozczytanie stratygrafii i identyfikację licznych warstw widocznych na przekrojach poprzecznych dekoracji. Badania analityczne posłużyły do identyfikacji materiałów użytych do wykonania tych dzieł, a eksperymenty technologiczne prowadzono w celu lepszego poznania i zrozumienia techniki, poznania jej możliwości i ograniczeń, oraz praktycznej weryfikacji wniosków sformułowanych na podstawie wyników badań analitycznych i źródłowych. W ramach prób technologicznych wytworzono według historycznych receptur zestaw lakierów. Ich widma IR miały posłużyć jako wzornik i materiał porównawczy pomocny w identyfikacji lakierów oryginalnych z waz.

W realizacji projektu wykorzystano bogaty wachlarz metod badawczych, jednak ze względu na ograniczenia poszczególnych metod instrumentalnych, jak również ograniczenia finansowe i czasowe na pewne pytania nie uzyskano odpowiedzi. Największy problem stanowiła identyfikacja materiałów organicznych. nierozwiązaną kwestię stanowi identyfikacja czerwieni organicznych użytych do wykonania lakierowanych teł. Zidentyfikowano czerwienie osadzone na nośnikach mineralnych (głównie gipsie, a także barycie, a możliwe, że również na glinokrzemianach), które po zmieszaniu z lakierem kładzono jako laserunki na podkładach z czerwieni nieorganicznych (cynober, minia w mieszaninie lub same) w celu pogłębienia barwy. Stwierdzono również obecność warstw lakieru barwionych czerwienią organiczną, która całkowicie rozpuściła się w spoiwie.

Trudności w identyfikacji materiałów wynikały z braku możliwości pobrania próbki, czy z faktu, że niektóre wazy poddano kilkadziesiąt lat temu konserwacji bez wcześniejszych badań techniki i technologii. Wprowadzone wówczas materiały zniekształciły wyniki obcnie wykonanych analiz uniemożliwiając w tych przypadkach pełną identyfikację oryginalnych materiałów.

Duże trudności sprawiło również rozpoznanie lakieru użytego do wykonania lakierowanych teł. Na podstawie widm IR możliwe było jedynie stwierdzenie obecności oleju co dawało jedynie bardzo ogólną identyfikację typu lakieru jako olejno-żywicznego. Podjęto próbę identyfikacji składu lakieru poprzez porównanie widm próbek lakierów pobranych z waz z widmami lakierów wytworzonych współcześnie według receptur historycznych podanych w materiałach źródłowych.

Metoda ta jednak okazała się niewysytarczająca. Stwierdzono, że nawet widma IR samego oleju lnianego poddanego wcześniej różnym rodzajom obróbki nie były takie same. Na postać widma IR wpływ ma nie tylko sam skład ale bardzo wiele innych czynników jak sposób i temperatura obróbki czy zmiany wywołane procesami starzenia i utleniania lakieru. Ponadto żywice mogą pochodzić z różnych źródeł, a niektóre żywice stosowane dawniej są obecnie niedostępne. Wszystko to uniemożliwiło identyfikację lakieru, choć na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono największe podobieństwa lakierów z waz do lakieru olejno-bursztynowego. Pozytywną identyfikację dało dopiero porównanie wyników analiz FTIR i GC/MS.

Praca nie tylko wypełnia sygnalizowaną w literaturze tematu lukę w zakresie wiedzy na temat technologii i techniki wykonania tej grupy waz stanowiąc jednocześnie źródło informacji niezbędnych do przeprowadzenia bezpiecznej konserwacji i zachowania tych dzieł. Otrzymane wyniki badań dostarczyły również danych na temat datowania lakierowanych waz berlińskich, co jest szczególnie cenne ze względu na brak dokumentów wskazujących na miejsce i czas ich wytwarzania oraz na znaczne rozbieżności w proponowanych przez historyków sztuki i znawców rzemiosła artystycznego datowaniach opartych na analizach formalno-stylistycznych. Wykryte pigmenty datujące – żółcień chromowa i zieleń Szwajnfurdzka – wskazują, że badane wazy nie mogły powstać wcześniej niż na początku XIX wieku. Wyklucza to przyjęte do tej pory propozycje datowania, za wyjątkiem najnowszej, przedstawionej w 2003 roku przez Samuela Wittwera klasyfikującej te dzieła, jako powstałe około roku 1840.

Część wyników badań przeprowadzonych w toku realizacji rozprawy doktorskiej została przedstawiona na dwóch konferencjach naukowych w Dreźnie¹⁰ i Wiedniu¹¹ oraz w materiałach pokonferencyjnych. Tematykę lakierowanych waz berlińskich ze zbiorów polskich podejmują również dwa artykuły¹² opublikowane w trakcie realizacji pracy doktorskiej.

Rozprawa jest napisana w języku polskim. Składa się z trzech części. W części pierwszej (LAKIEROWANE WAZY BERLIŃSKIE ZE ZBIORÓW ZAGRANICZNYCH I POLSKICH ORAZ OBIEKTY POKREWNE – CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA) zawiera dwa rozdziały i została opracowana w oparciu o informacje podawane w literaturze tematu, zebrane przez autorską w trakcie prowadzenia pracy magisterskiej i doktorskiej oraz uzyskane z katalogów i stron internetowych domów aukcyjnych, które

---

¹⁰ *The Ulrich Schiessl PhD Colloquium*, Hochschule für Bildende Künste w Dreźnie, 24-25. listopada 2014.

¹¹ *The Conservation of East Asian Cabinets in Imperial Residences (1700 - 1900)*, Centrum Konferencyjne Pałacu Schönbrunn, 4-5 grudnia 2015.

¹² M. Piotrowska, 'Berliner Lackvasen' – obecny stan wiedzy i egzemplarze ze zbiorów polskich [w:] „Opuscula Musealia”, zeszyt 20, 2012, s. 95-131; M. Piotrowska, Z. Kaszowska, *Technologia i technika lakierowanych waz berlińskich ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz opracowanie metody ich konserwacji. A study of the technology and technique of the 'Berliner Lackvasen' from the collection of the Jagiellonian University Museum. Developing methods of conservation.* [w:] *Nowe pokolenie konserwatorów krakowskich (II). A new generation of Cracovian art. Restorers (II)*, „Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie”, tom XXIV, Kraków 2015, s. 325-350.

oferowały egzemplarze lakierowanych waz berlińskich. Dane dotyczące aukcji i sprzedanych waz zebrano i przedstawiono w TABELI 1 dołączonej do pracy w formie osobnego wydruku liczącego 39 stron formatu A3.

W rozdziale pierwszym części pierwszej omówiona została grupa lakierowanych waz berlińskich. Podano tu ogólną charakterystykę oraz obecny stan wiedzy na ich temat. Po przedstawieniu definicji lakierowanych waz berlińskich następuje omówienie historyczne i formalno-stylistyczne całej grupy. Na końcu, po krótko zaprezentowano polską kolekcję z wykazem wszystkich znanych autorce lakierowanych waz berlińskich i obiektów mogących przynależeć do tej grupy, które znajdują się w polskich zbiorach.

Rozdział drugi części pierwszej stanowi krótkie omówienie obiektów, które są zdobione bardzo podobnie jak egzemplarze lakierowanych waz berlińskich. Obiekty te przypuszczalnie przynależą do grupy lakierowanych waz berlińskich bądź są im pokrewne.

Część druga (BADANIA TECHNOLOGII I TECHNIKI LAKIEROWANYCH WAZ BERLIŃSKICH ZE ZBIORÓW POLSKICH) zawiera dwa rozdziały. W rozdziale pierwszym zebrano podawane w materiałach źródłowych informacje na temat wybranych metod wykonania laki europejskiej i jej zdobienia. Z analizowanych tekstów wyselekcjonowano fragmenty, w których opisane zostały materiały oraz metody zdobienia odpowiadające typom dekoracji badanych waz, bądź do nich zbliżone.

W rozdziale drugim części drugiej omówiono przyjętą w pracy metodykę badawczą.

Trzecia, najobszerniejsza część (POLSKA KOLEKCJA LAKIEROWANYCH WAZ BERLIŃSKICH W ŚWIETLE BADAŃ) jest poświęcona technice i technologii egzemplarzy ze zbiorów polskich. Składa się z trzech rozdziałów poświęconych kolejno grupom waz o tłach zielonych, granatowych i czerwonych. Poszczególne komplety, pary lub pojedyncze egzemplarze omówiono w podrozdziałach wedle jednego schematu (analiza formalno-stylistyczna, analogie, dane dotyczące historii, technologia i technika wykonania, podsumowanie).

Pracę zamyka zbiorcze podsumowanie wyników i wniosków badań. Za bibliografią podano spis zawartych w pracy tabel, ryzunków, fotografii, tablic barwnych i aneksów. Tablice barwne zamieszczono na końcu rozprawy. Do pracy dołączono trzy aneksy. Aneks pierwszy zawiera dokumentację badań technologii i techniki (fotografie waz i przekrojów poprzecznych w świetle białym i promieniowaniu UV, fotografie rentgenowskie, wyniki analiz SEM-EDS, FTIR, FTIR-ATR, XRD, XRF, GC/MS, obrazowania ATR-FTIR oraz spektroskopii Ramana). Aneks drugi stanowi pełną cyfrową dokumentację fotograficzną (w świetle białym i promieniowaniu UV) lakierowanych waz berlińskich znajdujących się w zbiorach polskich. Aneks trzeci zawiera przekłady z języka angielskiego i niemieckiego na język polski fragmentów dotyczących laki europejskiej wybranych z materiałów źródłowych.